

PLATÓN PÁRNÁJA

PÓLIK JÓZSEF

„...a csukott szem, a mellkasra bukó fej,
a lógó ajkak, a petyhüdt, már csak
a súlynak engedelmeskedő izomzat...
a hanyatló szellemi élet tünetei.”

Georg Simmel

1. MIT OLVASOTT PLATÓN A HALÁLA ELŐTT?

Van egy érdekes megjegyzése Nietzschének Platón pszichológiai típusával kapcsolatban a *Túl jön és rosszon* második részében. Megállapítja ugyanis, hogy Platón „szfinx-természet” volt¹. Ez a megjegyzés arra utal, hogy Platónnak volt egy kimondatlan, féltve őrzött, lényegében egész életén át megőrzött titka, amiről nem tudott nyíltan beszélni, de amiről mégis beszélnie kellett – ha máshol nem, akkor a halálos ágyán, és ha máshogyan nem, akkor közvetett módon: egy nyugtalanító rejtvény formájában. Ez a titok: a rejtett, nem-bevallott, szégyellnivalónak tekintett, saját maga előtt is titokként kezelt Szókratész-gyűlölet, Szókratész-ellenesség volt. Ez derül ki legalábbis a *Túl jön és rosszon* 28. aforizmájából, ahol Nietzsche megállapítja: „Nem ismerek semmit, amellyel Platón rejtekezése és szfinx-természete több álmodozásra készítetett volna engem, mint ama szerencsésen fennmaradt petit fait (apró tény): hogy halálos ágyának párnája alatt nem »Bibliára« letek, nem is valami egyiptomira, pithagoreusra, platonikusra, – hanem Arisztophanészra.”²

Nem tudjuk, hogy melyik Arisztophanész művet találták meg a hagyomány szerint Platón párnája alatt, de tudjuk, hogy melyiket *kellett volna* – legalábbis Nietzsche szerint. Nietzsche ugyanis úgy mutatja be Platont a vele kapcsolatos megjegyzések egy külön csoportjában, mint a „gonosz” Szókratész származását és pszichológiai típusát tekintve egyaránt „előkelő” áldozatát. Mint Szókratész legnagyobb fogását, akinek a tevékenysége nélkül Szókratész alakja – *a halni készülő* Szókratész alakja – nem válhatott volna sohasem eszményképpé. De azzá vált, és ez Platónnak köszönhető. A *Phaidón* írójának, aki a sokértelmű nietzschei történet szerint, halálos ágyán

¹ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2000. 30. o. Tatár György fordítása.

² Uo. 30. o.

felismerte, pontosabban akár fel is ismerhette volna: olyan embernek állított emléket – és milyen emléket! – aki valójában nem szolgált rá erre. Aki arra szolgált rá inkább, hogy *ne vessenek* rajta. Hiszen lehetséges, hogy Platón párnája alatt *A felhőket* találták meg tanítványai a filozófus halála után. Egy komédiát, amely úgy mutatja be Szókratész alakját, filozófiáját, ahogyan Platón sohasem merete volna.³

Ha bizonyítani lehetne, hogy *A felhőket* találták meg Platón párnája alatt – akkor ez mit is jelentene? Azt jelentené, hogy Platón kételkedett abban, hogy ismerte-e egyáltalán az *igazi* Szókratészt. Szókratészt, aki *A Phaidón* szerzője szerint „nemcsak élni, de – ami ennél jóval több – meghalni is tudott”, köszönhetően „a „tudásnak” és a „logikának”, amely – mások számára is példaértékű módon – „felszabadította” őt a „halálfélelemtől”.⁴ Hogyan? Talán a Platón párnája alatt megtalált könyv arra utal, hogy Szókratész nem úgy halt meg, ahogyan a *Phaidónban* olvasható? Talán a halni készülő Szókratész képe – *hamisítvány*? Gondoljuk végig a dolgot. Ha bizonyítani lehetne, hogy *A felhőket* találták meg Platón párnája alatt, akkor ez most az jelentené, hogy Platón rájött: volt valaki, aki jobban ismerte Szókratészt, pontosabban volt valaki, aki *kiismerte* Szókratészt, és ez a valaki Arisztophanész volt, aki – mint Nietzsche *A tragédia születésében* írja – „kétségtávol biztos ösztönnel ragadta meg az igazságot, mikor Szókratészt, az euripidészi tragédiát és az újabb dithürambosz zenéjét egyugyanazon *gyűlölet* jegyében összefogta, és hármójukban a degenerált kultúra tüneteit szimatolta.”⁵

Most már látható, hogy mit művel Nietzsche a maga játékos módján a *Túl jön és rosszon* 28. aforizmájában. Platón párnája alá helyez egy kérdést, ami tulajdonképpen az ő kérdése. Miért teszi ezt? Mert helyesebb ezt a kérdést *Platón rejtett kérdéseként* bemutatni. Helyesebb, hiszen a cél tágabb értelemben a platonizmus, szűkebb értelemben pedig a platonizmus egyik összetevőjét jelentő szókratizmus kritikája és ugyan ki mérhetne nagyobb és megrendítőbb erejű csapást a szókratizmusra, mint éppen az a személy, aki megalkotta, és aki a halálos ágyán talán feltette magának a gyötrelmes kérdést: lehet, hogy *tévedés* volt eszményképet alkotni Szókratész alakjából? Lehet, hogy

³ Ezt írja Nietzsche *A tragédia születésében* – Arisztophanész *A felhők* című komédiájára célozva: „...félleg felháborodott, félig megvető hangon szól az arisztophanészi komédia e két férfiúról, a mai nemzedék nagy megütközésére, mely Euripidészt ugyan szívesen prédául veti, ám nem győz csodálkozni rajta, hogy Szókratészt az első és élenjáró szofistának, minden szofista törekvés tükrének és foglalatának ábrázolja Arisztophanész...” Később Nietzsche megjegyzi, hogy Arisztophanésznek – Szókratész alakjával, pszichológiai típusával kapcsolatban – „mélységekbe látó ösztönei” voltak. Friedrich Nietzsche: *A tragédia születése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986. 109. o. Kertész Imre fordítása.

⁴ Uo. 124. o.

⁵ Uo. 141–142. o.

helyesebb lenne ezt az eszményképet inkább gyűlölni és *lerombolni*? Ravasz elképzelés – meg kell hagyni. Hiszen ha igaza van Nietzschének, és a halni készülő Platón felismerte, hogy hiba volt idealizálni Szókratész alakját, akkor az a gondolat, hogy platonizmus kritikára szorul, tulajdonképpen *magától Platóntól ered*; akkor Nietzsche, nagy elődjére mutatva, elmondhatja: lehet, hogy elutasítom a platonizmust, de csak azt teszem, amit, lám, maga Platón is megtett volna – ha lett volna még rá ideje.

Tegyük hozzá: aki egy ilyen gondolatot tulajdonít egy olyan filozófusnak, mint Platón, komoly kockázatot vállal. Azt kockáztatja ugyanis, hogy eszményképet állít – holott ennek épp az ellenkezőjére törekszik. Úgy tűnik, hogy Nietzsche nem tudta vagy talán nem is akarta elkerülni ezt az ellentmondást. Erre utal, hogy *a halni készülő Platónról* alkotott nietzschei kép ironikus módon a halni készülő Szókratészről alkotott platóni kép mellé állítható: Nietzsche részben ugyanúgy *idealizálja* Platón alakját, mint Platón Szókratészét. *Részben*, hangsúlyozom, hiszen ne feledjük: Nietzsche az első és talán a legkönyörtelenebb kritikusa Platónnak és általában a platonizmusnak. És mégis: Nietzsche itt azt mondja, hogy Platón, pontosabban az *őreg* Platón – és ennek a fiziológiai ténynek megvan a maga jelentősége Nietzschénél⁶ – olyan filozófus volt, vagy fogalmazzunk inkább így, olyan filozófussá *vált*, aki meg akart szabadulni a saját Szókratész értelmezésétől; aki úgy akarta látni Szókratészt, ahogy sohasem látta, de ahogy talán mégiscsak látnia kellett volna. Úgy, ahogy Arisztophanész látta. Vagy úgy, ahogy egy névtelen, talán Platónhoz hasonlóan szintén előkelő származású idegen, akinek nem őrizte meg a nevét a történelem, de aki „értett az arcokhoz”, és „Athénbe érkezvén Szókratész szemébe mondta”, hogy Szókratész – az arca, a tekintete alapján – „szörnyeteg”: „foglalata minden bűnnek és tévelygő vágynak”.⁷

2. „SZÍNÉSZEK EZEK MIND...”

Egy másik aforizmban – amely szintén a *Túl jön és rosszonban* olvasható – Nietzsche felhívja a figyelmet arra, hogy Epikurosz nem volt jó véleménnyel Platónról és tanítványairól, hiszen – megengedve magának egy gonosz, talán túlságosan is gonosz tréfát – „*Dionüszokola-kesz*”-nek nevezte őket. „Ez – írja Nietzsche – szó szerint és első megközelítésben azt jelenti, »Dionüsziosz hízelgői«, tehát valami zsarnoktartozék és talpnyaló; ezenfelül azonban még az is a mondandója, hogy »színészek ezek mind, nem valódi rajtuk semmi

⁶ Vö. Friedrich Nietzsche: *Virradat*. Holnap Kiadó, Budapest, 2000. 327. o. Romhányi Török Gábor fordítása.

⁷ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya*. EX Symposion. 1994. 3. o. Tandori Dezső fordítása.

sem«... S az utóbbi volt az a gonoszság, melynek nyilát Epikurosz Platónra kilötte: a magasztosság manírja, az önmagának színrevitele, amihez Platón valamennyi tanítványával együtt annyira értett.»⁸

Ez a szöveghely elárulja, hogy nemcsak Epikurosz, de a Platónnal kapcsolatos ellenszenvét Epikurosz kommentárja mögé rejtő Nietzsche sem volt jó véleménnyel a platoniku-sokról. Mégis: függetlenül attól, hogy igaza van-e Epikurosznak és az Epikurosz álláspontját osztó Nietzschének, egyvalaki biztosan nem értett volna egyet ezzel az értelmezéssel: Jacques-Louis David, a francia forradalom hivatalos festője. Ha ugyanis volt valaha művész, aki *tisztelte* Platont, úgy David volt az – legalábbis a Szókratész halálát ábrázoló kép tanúsága szerint. Ezen az 1787-ben festett képen Platón is látható, pedig valójában nem kellene, hogy látható legyen, hiszen a *Phaidón*ból tudjuk: amikor Szókratész kiitta a méregpoharat a börtönben, Platón „beteg volt”⁹, következésképpen: nem láthatta meghalni Szókratészt. Most persze mondhatjuk: David képén se látja, hiszen *háttal fordít* a jelenetnek, ráadásul a *szemét* is lehunyja. De van itt egy még furcsább dolog. Ha kételkedünk is Platón őszinteségben azzal kapcsolatban, hogy ott volt-e a börtönben a déloszi hajó megérkezésének napján, egy dologban nem kételkedhetünk: abban, hogy Platón még fiatalember volt, amikor az eset történt. Márpedig David képén – és ez magyarázatra szorul – az *öreg* Platón alakja látható, aki biztosan nem volt jelen azon a helyen, ahol Szókratész „félelemtelenül és nemesen fejezte be életét”.¹⁰

Látszólag persze nem olyan nehéz magyarázatot adni arra a kérdésre, hogy mit keres Platón a képen. David klasszicista festő volt, ami azt jelenti, hogy mindenben az eszményit kereste, márpedig Platón jelenléte nélkül nem lett volna *tökéletes* a Szókratész halálát – pontosabban a Szókratész halála előtti *utolsó* pillanatot – ábrázoló jelenet, már csak azért sem, mert Platónnak köszönhetjük, hogy egyáltalán tudunk a dologról. Ezért Platónnak feltétlenül szerepelnie kellett a képen. David volt annyira becsületes vagy inkább olvasott, hogy ragaszkodott Platón állításához, miszerint nem volt jelen az eseménynél, viszont volt annyira jó művész, hogy tudja: Platónnak *mégiscsak* jelen kell lennie a képen. Ezért David az egyetlen lehetséges megoldást választotta: nem Szókratész halálát ábrázolta a képen, hanem Platont, a Phaidón megírására készülődő Platont, aki éppen Szókratész haláláról *gondolkodik*.

Ez nemcsak azt magyarázza meg, hogy miért látjuk az öreg Platón a képen, de azt is, hogy miért kellett Platón alakját a teljes nyugalom állapotában ábrázolni. Platón nyugalma egy *töprengő* ember nyugalma, aki elképzeli

⁸ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. I. m. 14. o.

⁹ Platón: Phaidón. In. *Platón válogatott művei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983. 221. o. Kerényi Grácia fordítása.

¹⁰ Uo. 220. o.

magában azt, amiről hamarosan beszámolót fog írni, feladva pillanatnyi és tulajdonképpen csak látszólagos mozdulatlanságát. Erre utal a Platón mellett a földön látható papírtekercs is. Ez a tekercs valószínűleg a *Phaidón* szövegének egy már elkészült részletét tartalmazza. David képe tulajdonképpen egy *interpretáció* születésének pillanatába avatja be a nézőt, amely könnyen lehet, hogy valójában Platón szándéka szerint is csak *az* akart lenni. Ellenkező esetben ugyanis Platón azt írta volna a *Phaidón*-ban, hogy nem volt beteg, sőt az utolsó pillanatban talán a méregpoharat is *ő* adta a rendületlenül mosolygó Szókratész kezébe. Platón azonban azt akarta – és úgy tűnik, David tökéletesen megértette Platón (vég)akarátát –, hogy írását annak tekintsék, ami: a valóság egy *lehetséges*, talán más értelmezésekkel is kiegészíthető, árnyalható értelmezésének.

Most már kijelenthető: a kép igazi főszereplője tulajdonképpen nem a kép középpontjában pózoló – a néző tekintetét magára vonó – Szókratész, hanem a kép bal oldalán szerényen meghúzódó Platón, aki a többi alakhoz képest szinte nincs is jelen a képen. De van itt egy probléma: ha elfogadjuk is, hogy a kép főszereplője Platón, hogy a képen látható jelenet tulajdonképpen a lehunytt szemű Platón képzeletéből lett kiragadva, és ezért nem több a valóság egy lehetséges interpretációjánál, még mindig magyarázatra szorul Platón alakjának *elhelyezése*. Konkrétan: magyarázatra szorul, hogy miért fordít *háttal* Platón Szókratésznek, éppen a legfontosabb pillanatban, hiszen látszólag semmi nem indokolja alakjának ilyen jellegű elhelyezését.

Ezen a ponton szeretnék utalást tenni Gombrich *Művészet és fejlődés* című könyvére, amelyben a szerző megállapítja: David olyan művész volt, aki egyrészt „nemes és erkölcsös tárgyak” ábrázolására törekedett, másrészt hajlott arra – talán más művészeknél is jobban –, hogy „az ősi erényeket a heroikus görögökéivel és rómaiakéval azonosítsa”. Továbbá úgy gondolta – Rousseau eszméinek követőjeként –, hogy a tetszetősnek hódoló ízlés és az érzékekre ható művészet egyenlő az erkölcstelenséggel és az ember lealacsonyításával, ezért különösen kár, hogy vannak olyan művészek, akiket „a gazdasági szükség arra kényszerített” – noha „ecsetjüket kizárólag nemes és erkölcsös tárgyak ábrázolására használhatták volna” –, hogy „alantas és méltatlan célokat szolgáljanak.” Mint például Fragonard, akinek *Hinta* című képén az aranyifjú egy hintázó hölgy szoknyája alá néz. De, állapítja meg Gombrich, „sosem jár veszélyek nélkül egy iskola feje számára, hogy akár a művészeti, akár egyéb erények csőszének csapjon fel”¹¹ – és ez David esetében sem volt másképp. Ezt bizonyítja, hogy amikor 1799-ben kiállította új művét, *A szabin nők elrablását*, tanítványai, aki „szakállasok” vagy „primitívek” néven váltak ismertté, fellázadtak ellene. Ők ugyanis egy szigorú, puritán és szemérmes művet vártak Daviddól: valami „egyszerűt” és mégis „grandiózusat”. Mit kaptak ehelyett? Valamit, ami „modoros, hamis, teátrális, visszataszító és közönséges” volt, valamit, amivel kapcsolatban egyikük a „rokokó” kifejezést használta.

Nem mondom, hogy a *Szókratész halála* esetében is használható ez a kifejezés, egy dolog azonban ettől függetlenül kijelenthető: David képén minden nagyon beállított, elrendezett, megtervezett – minden nagyon *teátrális*. Mintha színházban lennének, ahol általában tragédiákat játszanak, és ahol most a színészek éppen előadnak egy sokat próbált, ám még korántsem tökéletesen kidolgozott jelenetet: a Szókratész halálát *bemutató* jelenetet; de nem Aiszkhülosz vagy Szophoklész, hanem *Euripidész* modorában. Nem véletlenül utalok itt Euripidészre. Euripidésznek ugyanis, mivel a dionüszoszi elemeket, amennyire csak lehet, kiküszöbölte a tragédiából, így ahhoz, hogy egyáltalán hatni tudjon a közönségre, *új izgatószerekre* volt szüksége. Nietzsche szerint ezek az új izgatószeretek egyrészt „a hűvös, paradox *gondolatok*”, másrészt „a lángoló *indulatok*” voltak. Mármost David képén egy olyan tragédiából látunk egy rövid, ám annál megindítóbb jelenetet, ahol a szereplők ugyanolyan eszközök alkalmazásával próbálnak hatást gyakorolni a közönségre, mint Euripidész. Így azt látjuk, hogy Szókratész még a méregpohár kiívása előtti utolsó pillanatban is fennhangon *gondolkodik*, a tanítványai pedig átadják magukat legbensőbb érzelmeiknek, sőt *indulataiknak*: van, aki

¹¹ Ernst H. Gombrich: *Művészet és fejlődés*. Corvina Könyvkiadó, Budapest, 1987. 64-65. o. Széphelyi F. György fordítása.

kétségbeesetten a fejét fogja; van, aki tenyerébe temeti az arcát; van, aki görcsösen Szókratész lábára teszi a kezét; és van, aki a falnak fordul, hogy ne lássa senki a könnyeit. Itt mindenki az érzelmi megindultság állapotában van – *kivéve Platón*t.

Platón az egyetlen, aki nincs megindulva. Bár nem néz Szókratészre, ennek ellenére ő az egyetlen mégis, aki *hallgatja* Szókratész hosszú és a vég közeledtével egyre szárnyalóbb és talán egyre patetikusabb magasságokba szökő monológiáját; ő az egyetlen, aki még most is képes együttgondolkodni mesterével. Erre utal, hogy lehunyja a szemét, hogy nem tesz ágáló, színpadias gesztusokat. Egész lényével befelé fordul, szinte eltűnik önmagában. Befelé fordul, hogy ne kelljen a tanítványok felé fordulnia, hogy ne kelljen – a tanítványok felé fordulva – látnia: hogyan ragadja el őket a kétségbeesés. Hogyan válnak mindannyian egy euripidészi értelemben vett *melodráma* résztvevőivé, ahol az ártatlanul halálra ítélt és most a halállal nyugodt lelkiismerettel szembenéző tragikus hős, az isteni Szókratész játssza a főszerepet. De csak *játssza*, hiszen Platón éppen ezért nem néz hátra. Ha ugyanis hátránézne, ugyanazt kellene megállapítania, amit Epikurosznak: „*Színészek ezek mind, nem valódi rajtuk semmi sem.*” Nem valódi egyetlen arcvonásuk, mozdulatuk, pillantásuk, egyetlen könnyecseppjük sem. Legkevésbé Szókratészé. Ez a Szókratész ugyanis – lám és most engedem szóhoz jutni Nietzschét – „maga a *buffo*, és közben mindene rejtekező, csupa hátsó gondolat, földalattiság”.¹² Még itt, a vég előtti utolsó pillanatban is. Ez a Szókratész csak eljätssza, hogy meg tud halni, hogy a filozófia legyőzheti a halált, vagy legalább a halálfélelem emésztő érzését.

Ha Platón nem néz hátra, akkor azért nem, mert nem akar valamit látni, pontosabban: nem *úgy* akar valamit látni, ahogy megtörtént, ahogy David képén *újra* megtörténik. De – mint Nietzsche írja – „e látni-*nem*-akarása annak, amit látunk, e nem-*úgy*-láttni-akarása annak, ahogyan azt látjuk, csaknem az első feltétel mindazok számára, akik valamilyen értelemben véve pártosak”¹³ – akik valamilyen hit vagy meggyőződés fokozatos felépítésére törekszenek, akik egy dologgal vagy eseménnyel kapcsolatos igazság elmesélhetőségének egyik vagy másik oldalán – „pártján” – állnak. Azt, hogy melyik oldalán áll Platón: jól látható. Ez az ő teljesítménye. Eljätssza, hogy nincs jelen; holott jelen van és ez a jelenlét a néző számára talán mindenki más jelenléténel inkább érzékelhető. Eljätssza, hogy nem tud semmit erről a háta mögött ágáló *dialektikus paprikajancsiról*, aki nem érdemli meg, hogy előkelő tanítványa ránézzen, és aki iránt ez az előkelő tanítvány most nem szeretet, hanem, hiszen csalódnia kellett benne, sokkal inkább megvetést és *gyűlöletet* érez.

¹² Friedrich Nietzsche: Bálványok *alkonya*. I. m. 3. o.

¹³ Friedrich Nietzsche: *Az Antikrisztus*. Ictus Kiadó, Budapest, 1993. 85. o. Csejtei Dezső fordítása.

De még ha kivonulunk is részben ebből az értelmezésből, egy dolog tény: David képén nem Platón, hanem mindenekelőtt a teátrálisan pózoló, egyik kezével a méregpohár után nyúló, másik kezével a börtön mennyezete felé mutató Szókratész viszi magát színre. „A magasztosság manírja” – ezt a nyilvánvesszőt Szókratész irányába kell kilőnünk. Platón pedig David elképzelése szerint *csodálnunk* kell, hiszen ő az egyetlen, aki a kép bal oldalán elhelyezve, annak rejtett, de tulajdonképpeni főszereplőjeként, képes megőrizni *szoikus szenvedélymentességét*. Egy idevágó mondat Winckelmanntól: „Heves szenvedélyekben a lélek ugyan megismerhetőbben és jellegzetesebben nyilatkozik meg; nagy és nemes azonban mindig az egység, a nyugalom állapotában lesz.” Mármost David pontosan így festette meg Platón alakját. Arra törekedett, hogy követve a klasszicista esztétika Winckelmann által megfogalmazott elvét, Platón alakjának „nemes egyszerűségét” és „csendes nagyságát” hangsúlyozza; ha kell, akkor a kép többi szereplőjének rovására. Mi több: Platón alakjának nagyságát és nemességét épp a közte és a többi szereplő közt látható *ellentét* teszi igazán megragadhatóvá. Hiszen Platón előkelő és a legnagyobb fájdalom pillanatában is nyugodt alakjával szemben ott van a másik véglet, a színpadiasan ágáló Szókratész izgága alakja: a buffoé, aki még a halála előtti utolsó pillanatban is szerepet játszik: a *filozófusét*. Szókratész alakjához viszonyítva Platón *hétköznapi ember* benyomását kelti, akit ebben az alapvetően tragikus – és talán komikus árnyalatai miatt igazán tragikus – pillanatban azt érzi, ami éreznie kell: *részvétet* egy valamikor szeretett és nagyra becsült ember iránt, akit már nem tud szeretni és becsülni többé, de akinek az *emlékétől* ennek ellenére – vagy talán éppen ezért – már tud megszabadulni. Ez az ember: *szenved*. Szenvedését pedig csak egy módon tudja legyőzni, ellensúlyozni – *igazolni*: megalkotva a halni készülő Szókratész *eszményképét*. Egy filozófusét, aki nem ismeri a halállal szembeni természetes irtózat emésztő érzését. Aki még arra is képes, hogy *vágyat* érezzen a halál iránt.

3. A PLATONIZMUS MINT A VALÓSÁGHOZ VALÓ VISZONY NEGATÍV – „HÁTRAARC”-JELLEGŰ – FORMÁJA

David Szókratész halálának pillanatáról alkotott képét Nietzsche nézőpontjából vettük szemügyre az imént – eltekintve a kép tisztán klasszicista szempontok alapján történő értelmezésének lehetőségétől. Más szóval: olyan nézőpontból vettük szemügyre a képet, ahonnan David sohasem látta és nem is láthatta azt. Fontos felhívni erre a figyelmet, hiszen Szókratész *klasszicista* elképzelése szembeállítható és éppen ezért semmilyen rokonságot nem mutat azzal a képpel, amelyet Nietzsche alkotott a „gonosz” és „dekadens” Szókratész alakjáról, akinek „csúnya külleme példásan élénk tárja ripők eredetét”, és akivel kapcsolatban Nietzsche odáig megy, hogy megállapítja: könnyen lehet-

séges, hogy a „csőcselékhez” tartozó Szókratész, „a legalacsonyabb néposztály fia”, valójában „tipikus bűnöző volt”.¹⁴ Egy ilyen rendkívül kritikus Szókratész kép árnyékában különösen meglepő, hogy Nietzsche sokkal visszafogottabb – szinte megbocsátó – képet alkotott a Szókratész által „megrontott” és „elcsábított” Platónról, aki „eltévelygett a hellének alapösztoneitől” és akinek talán az a legnagyobb bűne, hogy rendkívül „unalmas” gondolkodó.¹⁵ Ennél is meglepőbb, hogy Nietzsche Platón pszichológiai típusáról és gondolkodói természetéről alkotott képe nem áll messze attól a képtől, amelyet David alkotott Platón alakjáról – az itt vizsgált kép tanúsága szerint. Meglepő ez, hiszen tudjuk: Nietzsche értelmezése szerint az eszményi szépség előállítására törekvő klasszicista művészet – jelen esetben David művészete, konkrétan: a Szókratész halálát ábrázoló festmény – a művészet racionalizálására törekvő *esztétikai szókratizmus* egyik művészettörténeti dokumentumaként értékelhető, márpedig a legkevesebb, hogy Nietzsche dekadenciáról és hanyatlásról („korrupcióról”) beszél az esztétikai szókratizmus kapcsán. Ráadásul a Daviddal kapcsolatos egyetlen nietzschei megjegyzés épp arra vonatkozik, hogy David *hamis* képet alkotott az antikvitásról – különös tekintettel a rómaiakra.¹⁶ De akár a görögökre is utalhatott volna Nietzsche, hiszen a lényeg ugyanaz: David olyan festő volt, aki *platonikus* módon, az esztétikai szókratizmus nézőpontjából látta és értékelte a történelmi és pszichológiai tényeket, következésképpen: nem ismerte, mert nem is ismerhette fel, hogy „Szókratész és Platón bomlás-tünetek, a görög feloszlás eszközei, pseudo-görögök csak, álgörögök.”¹⁷ Mégis: vannak olyan szöveghelyek a nietzsche-i életműben, ahol Nietzsche Platón-képe megegyezik – megegyezni látszik – Davidéval.

Egy példa. A *Túl jön és rosszon* 14. aforizmában Nietzsche megállapítja: közvetlen és későbbi tanítványai számára „az érzékelhetőséggel szembeni vonakodásban rejtett a platóni gondolkodásmód varázsa.”¹⁸ Platón olyan filozófus volt, aki nem hitt az érzékekben, empiria és igazság kapcsolatában, akire sokféleképpen lehet gondolni, de egy módon biztosan nem: *szenzualistaként*. Elég egy pillantást vetni a képre, hogy lássuk: David is a szenzualizmus ellenségeként tekint Platónra. Erre utal a lezárt szem, az eltakart száj, a lefogott kéz, sőt a vászonba bugyolált test is – az érzékelés helyei ezek és mégsem azok. Ha Platón nem ülne, hanem feküdne, akár még azt is gondolhatnánk, hogy azért van lehunyva a szeme, letakarva a szája, összekulcsolva a keze,

¹⁴ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya*. I. m. 3. o.

¹⁵ Uo. 32. o.

¹⁶ Friedrich Nietzsche: *Nachlaß 1884-1885*. Deutscher Taschenbuch Verlag, München, 1999. 244. o. Kritische Studienausgabe Herausgegeben Giorgio Colli und Mazzino Montinari.

¹⁷ Friedrich Nietzsche: *Bálványok alkonya*. I. m. 3. o.

¹⁸ Friedrich Nietzsche: *Túl jön és rosszon*. I. m. 18. o.

mert *halott*. Platón alakja a kép többi alakjához viszonyítva halottnak tűnik – épp a külvilággal való érzéki, érzékszervi kapcsolat *hiánya* miatt. David olyan képet alkotott Platónról, amelyet Platón alkotott Szókratészről. David Platónja olyan, mint egy *orfikus szent*, aki képes tökéletesen megvalósítani a léleknek a test felett gyakorolt aszketikus uralmát. Ez a Platón uralkodik a testén, pontosabban uralkodik az érzékelés helyei felett – de olyan erővel, hogy kétséges: érzékel-e egyáltalán bármit is abból, ami körülötte történik. Pontosabban: ha érzékel még valamit egyáltalán, akkor, úgy tűnik, csak egy dolgot: az érzékeitől való függetlenség és a függetlenséggel járó belső szabadság érzését.

De még ha érzékeli is mindazt, ami körülötte történik, David Platónja olyan ember, akinek *nem kell megfordulni ahhoz, hogy maga előtt lássa* Szókratész alakját, azt, ami Szókratész halálának pillanatában történik a képen. Ez a Platón lát; úgy is és akkor is, ha hátat fordít Szókratésznek és lehunyja a szemét. Elemi bizalmatlansága az érzékiséggel szemben az „előkelő gondolkodásmód” sajátosságaként interpretálható Nietzsche szerint. Nietzsche azt írja a *Túl jön és rosszban*, hogy az ilyen gondolkodásmód kizárólag olyan emberek között tudott gyökeret eresztetni, akik „erőteljesebb és igényesebb érzékeknek örvendtek, mint a mi kortársaink”.¹⁹ A mi kortársainkhoz viszonyítva, állapítja meg Nietzsche, Platón olyan ember volt, aki „magasabb diadalt” tudott találni abban, hogy „úr” maradt érzékei felett. Hogyan volt erre képes? Úgy, hogy ráborította „a tarka érzékforgatagra, az érzékcsocsélékére” a dialektikus gondolkodás „fakó, színtelen” *fogalmi hálóját*. Nietzsche hangsúlyozza: ma már nem tudunk fogalmat alkotni arról, hogy milyen „élvezet rejlett ebben a Platón modorában történő világlegyőzésben és világértelmezésben”.²⁰ Ez az élvezet a ma „fizikusai”, darwinistái”, „antiteológusai” számára – akik „ösztönösen” követik „az örökké népszerű szenzualizmus igazságkánóját”²¹ – ismeretlen. Egy filozófus számára azonban nem feltétlenül – feltéve, hogy „szabad szellem” az illető. Az ilyen szellem ugyanis tudja: itt a hatalom akarásának élvezetéről van szó, amely abból fakad, hogy valaki felismeri: képes olyan *értelmezést* adni egy eseménynek – például annak az eseménynek, amelyet Platón számára Szókratész halála jelentett –, amely nincs feltétlenül *összhangban* az érzékekkel és az érzésekkel és ennek ellenére mégis van benne meggyőző és lebilincselő erő.

Egy szenzualista úgy gondolkodik, hogy „ahol az embernek többé nincs mit látnia és felfognia, ott keresnivalója sincs többé.”²² „Ez persze – írja Nietzsche – más imperatívusz, mint a platóni”, hiszen egy platonista arról ismerhető fel, hogy azt gondolja: az embernek mindeneelőtt és elsősorban

¹⁹ Uo. 18. o

²⁰ Uo. 19. o.

²¹ Uo. 18. o.

²² Uo. 19. o.

ott van látni és felfogni valója, ahol az érzékszervek csődöt mondanak, ahol már nem lehet látni, hallani, megérinteni – semmit. De ha ez így van, akkor David képen Platón nem azért fordít hátat Szókratésznek, mert fél a lehetséges érzéseitől, benyomásaitól – amelyek hatalmába kerítenék őt, ha látná meghalni Szókratészt –, hanem mert azt gondolja: nem láthatok semmi olyat, ami a hasznomat és épülésemet szolgálná: *filozófusként*. David Platónját nem érdekli Szókratész halála. Él vagy meghal Szókratész: ennek filozófusként nincs jelentősége számára. Egy dolognak azonban igen: annak, hogy ha már egyszer meghalt, akkor *hogyan* halt meg Szókratész. Hogyan nézett szembe az elmúlás tényével; hogyan viselkedett, amikor közölték vele a hírt, hogy megérkezett a déloszi hajó és ezért hamarosan ki kell innia a méregpohár tartalmát.

David Platónja olyan ember, akit nem Szókratész halálának ténye érdekel, hanem e tény lehetséges *értelme*. Egy értelem, amelyet meg kell alkotni, teremteni, de csak azután, hogy Szókratész már meghalt. Éppen ezért David Platónja – vár. Mire vár? Arra, hogy Szókratész kiigya a méregpoharat, amelyet éppen átnyújtanak neki. Nem nehéz elképzelni a képen látható jelenet folytatását: amikor az orvos megállapítja, hogy Szókratész meghalt, Platón kinyitja a szemét, feláll, megfordul, majd lassan, de azért határozott léptekkel odamegy Szókratész holttestéhez; nem azért, hogy kifejezze fájdalmát és részvétét – hiszen ezt már magában megtette –, hanem azért, hogy megállapítsa: igen, Szókratész *tényleg* halott. Pontosabban azért, hogy végre megkérdezhesse a jelenlévőket: mondjátok csak, hogyan halt meg Szókratész véleményetek szerint? Jó halála volt? Rossz? Félt, amikor a kezébe adták a méregpoharat? David olyan képet festett, amely lehetővé teszi, hogy elképzeljük: ezekre a kérdésekre Szókratész tanítványai valószínűleg *különbözőképpen* válaszolnának; aszerint, hogy hol álltak, mit tettek vagy éppen mit gondoltak Szókratész halálának pillanatában. Ezekből a válaszokból csak egy dolog derülne ki egyértelműen: az, hogy *sokféle módon* halt meg Szókratész; annyiféleképpen, ahányan jelen voltak a helyszínen. Hiszen kiderülne: az, aki a döntő pillanatban elfordította a fejét, vagy átkarolta a mellette álló vállát, hogy közelebb érezzen magához egy élő, mást látott és hallott, mint az, aki borzongva ugyan, de közelebb lépett Szókratészhez, és még a halál pillanatában is az arcát nézte, a félelem jelét keresve rajta.

Most már kimondhatjuk: ha Platón lehunyja a szemét a képen, hátat fordítva a jelenlévőknek, akkor ezt részben éppen azért teszi, mert tudja: Szókratész halálának nincs *egyetlen* értelme. De *kell*, hogy értelme legyen, és az is kell, hogy az az értelem *erősebb* legyen a többinél. Ki képes ilyen értelmet alkotni? Platón szerint csak egy filozófus; de csak egy olyan filozófus, aki nem bíz meg az érzékeiben; abban, amit látott, hallott, vagy éppen tapintott. Hiszen az érzékelés tényei változékonyak, és mert változékonyak, ezért megbízhatatlanok. Megbízni itt csak egy dologban lehet: abban a *képben*,

amit a plurális valóság megbízhatatlan tényein túllépő értelem *alkot* Szókratész haláláról egy másik értelem (és nem a tapasztalat) számára. Létrehozni a Szókratész halálának értelmét reprezentáló legmeggyőzőbb képet – ez volt Platón célja; és ez a cél ösztönözte, Platón tisztelőjeként, Jacques-Louis Davidot is a 18. században. E kép vizuális rekonstrukcióját David azzal kezdte, amivel kellett: annak vizsgálatával, hogy milyen szerepet játszott Platón az *eredeti* kép létrehozásában. Az eredményt ismerjük: Szókratész alakja – központi elhelyezése ellenére – leértékelődött; Platón vált a jelenet igazi főszereplőjévé. Platón, aki legyőzte a valóságot, Szókratész halálának kontingens *tényét* – de csak azt azért, hogy megalkosson ezzel a győzelemmel valami magasabb rendűt: Szókratész halálnak konzisztens *értelmét*. Ez az a pont, ahol Nietzsche Platón-interpretációja újra találkozik Davidéval. Nietzsche Platónja ugyanis éppúgy *hátat fordít* az értelmetlen és ezért csak gyűlöletre méltó valóságnak, mint David Platónja e valóság áldozatának és legyőzőjének: a halni készülő Szókratésznek. Ezt írja Nietzsche a *Virradat* 448. aforizmájában – rávilágítva Platón sajátos helyzetének és magatartásának egyik lehetséges, emberi, talán túlságosan is ember okára: „Menekülnünk kell élményeink elől, ha nem akarunk elveszni, ha nem akarjuk elveszíteni *eszünket!* Így menekült Platón a valóság elől, és a dolgokat fakó gondolati képekben akarta szemlélni csupán; tele volt érzéssel és tudta, hogy az értelem hullámai milyen könnyen összezsapnak értelme fölött. – Ezért a bölcsnek így kellett volna önmagához szólnia: »tisztelni akarom a *valóságot*, ám mindamellett hátat fordítok neki, mert ismerem és tartok tőle«...”²³

²³ Friedrich Nietzsche: *Virradat*. I. m. 285. o.